

Akarnók, hogy a' keresztyénség azon törvényhozással egyesítette volna ügyét, mellyet a' vadság majd felforgatott, ezen társasággal, melly majd elenyészett? Jobbat tett ennél: romlása felé hagyta rohanni a' jelent; de megnyerte a' jövődőt. A' romai törvények porba és setétségbe süllyedhettek; a' Nazaretinek moralja letette a' szivek' fenekén azon csirát, honnan a' mostani társaságnak kelle sarjadosni. Némelly vad nemzetek részben elfogadák ugyan a' romai jogot; de a' keresztyén hit hirdette törvénynek egykor a' mivelte Europa' erkölcsi törvénykönyvévé kellett válnia.

A' *Revue univ.* 1833. II. kötetéből.

JAKAB ISTVÁN,
m. tud. társasági I. tag.

AZ ARCHITECTURAI SZÉPSÉGRŐL.

Az emberek' első lakhelyei csupán a' levegő' viszontagságai 's külső erőszak ellen voltak együgyűn alkotva; későn szállott le az égi Musa a' föld'fiai a' természet' szépségeire figyelmeztetni 's azoknak követésére tanítani. Durva eredetiségben jelentek meg annál fogva eleintén az okosság szülte találmányok, melylyeket utóbb a' szép izlés kellemetes formákra idomított, 's ha bár azok darabig csupán hasznos és szükségesek voltak szerint becsültettek is, de később miután t. i. a' testi első szükségek kielégítve valának, gyönyörködtetést óhajtott a' mesterségektől, 's általok a' természetben uralkodó rendet, életet és öszhangzást kívánta visszaadatni. Így lett, hogy minekutána lakhelyét mint földnek ura elfoglalta az ember, mivelte helyekké kezdtek változni a' feltöretlen parlagok, viruló tájakká a' kopár és sivatag, kertekké a' mezőknek, hegyeknek és völgyeknek kiesebb részei, 's mi vala természetesb mint az, hogy mind ezeknek szerző

oka hatáskörének közepén nyugpontot válaszszon, honét elme' 's szorgalom' míveit általnézze 's munkálattal folyamatban tartsa, hogy lehető kényelem- és kellem- teli lakást építsen magának 's ugyan a' körül a' természet' kivarázsolható minden szépségeit előidézze. Hasonló gonddal alkotott templomokat vagy képzelt isteneinek vagy az igaz fő valónak tiszteletére; emlékeket az emberiség' jóltevőinek, a' világi nagyoknak, hatalmasoknak 's mind azoknak kik előtte érdekekké levének, testi formákkal valósítván és örökítvén képzelődésének kedvelt tárgyait; nem csak hanem a' társas élet' és együttlét' ösztöne 's kellemei, közönséges intézetek', egybegyülések', vigalom- 's mulató helyek' felállítatását tették szükségessé, 's mind ezen czélok' elérésére a' képző művészségek' minden nemeinek összemunkálkodásával a' bölcsőjében eredetikép durva építésmód' helyébe kifejtődött végezetre az architecturái szép ízlés' szabályos rendszere. Mellyet hogy mai korunkhoz 's műveltségünkhöz képest tudjunk méltatni, vissza kell mennünk az építő mesterség' legelső nyomaira 's annak lépcsőnkénti tökélyültét a' természetben találtató eredeti szépségekkel és az ízlés' fogalmaival összehasonlítani.

Az egész természetben élet és kölcsönös kihatás terjed el körülöttünk, az érző való életet lehell mindenbe a' mit körülötte lát, 's viszont az élet hat reája legnagyobb ingerrel. Innét van hogy a' szép mesterségek, kiterjedésök' körében találtató minden eszközöket arra fordítanak hogy míveikre életet árasztanak mellyek egyedül az által nyerhetnek legfőbb érdeket. Ezenkívül az értelem is megkívánja a' maga kielégítését és egyfelől az okosság a' műveknek célirányosságát, alkalmas, könnyen felfogható, 's elegendő okok által meghatározott alkotását, tekinti; más felől az elme és képzelet, ugyan azoknak való, vagy ábrázolatos jelentésében búvárkodik. Mind ezeket pedig összevén látnivalóképen vannak a' szépek olyan nemei, mellyek mindennek egyszerre általláthatók és észre vehetők,

vannak olyanok, mellyeknek érzésére a' léleknek bizonyos kifejtettsége és fogékonysága kívántatik, vannak végezetre olyanok, mellyek az értelmet tárgyazzák és a' művészet' szabályai által szoroson meghatározatnak, ezek csak akkor hathatnak lelkeinkre, minekutána a' formák' összetételeinek okai, jelentései, és az egész szerkezet' összefüggése előttünk tudva lesznek. Innét megmagyarázható hogy némelly egyes külön szépségek, p. o. a' könnyen felvehető arányosságok' (proportio) a' szemnek, a' muzsikai accordok a' fülnek, az arcznak eleven pirossága, melly éghajlatunk alatt az egészség' színe szokott lenni, a' bőr' fehérsége melly a' világságot, árnyéklatokat és tagok' hajlásait legtisztábban tüntetvén ki, egyéb színek' vegyületének kiváltképen kellemetes alapot adhat, a' köz értelemben vett symmetria midőn valami közép tárgyra rávitelesen, jobbról balról ugyan azon formájú és mértékű tagok felelnek meg egymásnak ... stb mindennek tetszenek. Más szépségek némellyeknek tetszenek, némellyeknek nem, vagy egynek jobban tetszenek mint másnak p. o. ugyan a' muzsikában a' melodiák mellyeknek a' hang' és mozgás' accentusai t. i. az indulatoknak a' hang' hordozásával és sebességével kifejezett jelentései lévén alapjok, azoknak tetszhetnek leginkább kiknek beljében a' hangoknak és hangmértékeknek egymásra következői megfelelő érzeményeket támasztanak; az emberi arcznak azon szépségei, mellyeket vonásoknak, kellemeknek, kinyomásoknak p. o. a' jóság', szelidség', ártatlanság', fölemelkedettség' vonásainak nevezünk, csak azokat érdekelhetik, kiknek érzékenységeik ezen magosabb szépségek' elfogadhatására kifejtve vannak és nyitva állanak; végezetre pedig az egyetemi szépségnek felfoghatása, csak azoknak lehet tulajdona, kik valamely szép mű' minden külön szépségeinek érzésére elegendő műveltséggel birnak, a' szerkeztés' törvényeit ismerik, a' czélt, okokat, jelentést, egy szóval mindent a' mi a' szép mű' formáját meghatározta, tisztán általlátnak.

Már azon tehetséget, melly bennünk, mi legyen szép, mi nem, elítéli, a' szépségben gyönyörködik, a' rútat távoztatja: izlésnek nevezzük. Innét a' mondotakból egyenesen kitetszik, hogy a' természeti izlést, vagy a' csupa tehetséget a' szép' érzésére meg kell különböztetni a' kifejtett, vagy kimivelt izléstől. A' természeti izlés semmi bizonyos szabályokat, melyeknek vezérleténél fogva a' szépséget megismerhetnök, előnkbe nem ad, 's nem egyéb, mint csupa homályos sejtése épen azon szabályoknak, mellyeket nem ismer, annál fogva mint csupán homályos sejtés, sem az előállított szép művek' megítélésére, sem újak' összealkotására bizonyos vezér nem lehet, sőt a' ki egyedül annak kétes fényénél tapogatódzik, folyvást mind azon tévedéseknek, botlásoknak, csalatkozásoknak leszen kitéve, mellyeken a' művészet, míg a' tökély' azon pontjára, hol időnkben áll, feljuta, keresztül vergődött; a' természeti izlésre, akár egyesekben akár a' közönségben, hely vagy időbeli szokásoknak, szenvedélyeknek, a' kor' erkölcsi hibáinak, 's több e' féleknek, mint a' művészetnek különböző időkből hozánk általjött maradványai bizonyítják, elhatározó befolyások van; sokszor az egész tömeget magokkal a' valódi szép izlés' pályájáról félre ragadják, sokszor századok alig képesek egy két lángészt mutatni, kik idejök' daczára a' valódi széphez hívek maradtak: sokszor a' művészeteknek egyik neme emelkedni, másik ismét sínleni, és alább szállani, sokszor egész nemzeteknél minden valódi izlés haldoklani látszik. És hogy valóban az építő művészség is időnként mind ezen változásoknak alá volt vettelve, a' történetirási adatok nyilván bizonyítják. Az első évszak' tapogatózó izlését bámulást gerjesztő nagy művek' rendíthetlen erős összealkotása, pazarló pompa, és külső fény különböztette meg, mellynek szembetűnő nyomait részint a' régi leírásokban, részint a' reánk általjött emlékek' romjaiban látjuk. A' görögök voltak elsőik, kik a' szépség' titkaiba kezdtek behatni, és buvárkodni, de

őket is már Nagy-Sándor' idejében, az igaz, egyszerű, és fölemelkedett szépség' ízlésének utjáról a' pompa, és szerfeletti ékeskedés' vágya kezdte eltéríteni. A' romaiak ismét visszaléptek a' görög mesterek' nyomaiba, 's azokon a' magok tulajdon miveltségökhöz képest darabig előhaladván, meg ismét ugyan azoknak hibáiba visszaesvén, szintúgy mint görög előmestereik, magokat a' pompa' 's fényűzés' vakításaitól hagyták elcsábítani. Majd későbbben az arabs, mór, ó- és újgoth építésmód támadott, mellyeken egyenként, pályakörüknek megfutása után, a' valódi szép ízlés' újabb győzödelmére, a' görög építésmód, kivált a' 15dik századtól fogva ismét diadalmaskodván, az óta noha nem vala egészen minden változtatásoktól és módosításoktól ment, még is a' főbb elhatározott szabályokra nézve bizonyos irányzatot veve, és tökéletesítetik.

Midőn tehát a' természeti ízlést, vagy a' csupa szépérzési tehetséget bizonyos felállított szabályok nélkül illy kétesnek, tapogatózóznak, tévelygőnek, 's külső körülmények' befolyásainak alávetve, lenni szemléljük: épen ellenkező talál helyet a' kimivelt ízlésre nézve. Ugyan is a' legnagyobb elméknek, kik magokat kifejtették, 's a' művészet' felső fokára hágtak, a' fő szabályokban, mindenütt, és minden időben, idegen viszonyokra tekintet nélkül összevegyező értelmöket szemléljük, és mindenütt elhatározott ítéletöket veszszük észre. A' fejledező ízlésé vala a' gond, a' legtetszetősb összealkotásokat, szerkezeteket, formákat kiválogatni, azoknak útmutatása szerint az általános szabályokat keresgélni, és megállapítani, a' mivelte ízlésé a' kötelesség azon szabályokat ismerni, azokhoz hívnek maradni, 's a' végetlenül tétethető módosításokat velök öszhangzásba hozni; — a' fejledező ízlésnek, gyakran durva hibák 's eltévedések megengedhetők valának, mellyek a' mivelte ízlés' ítélőszéke előtt meg nem állhattak; a' fejledező ízlés előtt tág mező terjedett el, gazdag minden formákkal és ábrázolatokkal, de a' mellyeknek összeválogatásában

épen azért könnyű vala eltévedni; a' mivelt izlésnek szűkebb kör szabatott ki, de annál bizonyosabb út nyitattik fel előtte, 's ha amannak szüleményeit csak nem korlátlan szabadság termékenyítette, emennek műveit felvilágosított ismeretek biztosítják, ha amannak maga a' tárgyak' elválasztatlan sokfélesége terhére voltak, emennek épen ellenkezőleg a' szabályok' szigorúságával kell küzködni.

Egyébiránt, ha bár többeknek ítéleteik, 's véleményeik a' szép körül olly különbözők, sőt gyakran egymással ellenkezők is: abból épen nem lehet következtetni, mint némellyek akarják, hogy a' szép izlés' szabályai kétesek, vagy csupán önkényesek volnának, mert valljon nem szintén úgy van-e a' dolog okoskodásunk' 's tetteink' tárgyai körül is? nem mindennapi tapasztalás-e, hogy ugyan azon okoskodásnak lánczolatát fel nem foghatja mindenki egyenlően? hogy ugyan azon állító, vagy indító okok épen nem hatnak egyikre, mellyek a' másikat teljesen meggyőzik? 's hogy a' jóról, helyesről, tisztességről sem mindenneknek egyeznek össze véleményeik? 's ha mind ezekből senki nem állíthatja vakmerőség nélkül az okosság', és erkölcsiség' szabályait tántorgóknak lenni, szintén olly következtetlenség egyedül onnét, mivel a' szépség' megítélése körül a' különböző kifejlésűeknek ítéleteik meg nem egyeznek, sőt szükségképen nem is egyezhetnek, azt hozni ki, hogy a' szépségnek semmi bizonyos alapjai ne volnának. Sokkal inkább azt kell állítanunk, hogy mivel a' szép művészetek a' már egyszer feltalált úton ugyan azon szabályok' és szemléletek' szövétnekénél mindig elébbre haladnak; mivel a' kifejtett szép izlés a' nagy tökélyben előállított remek műveket, minden idő' és távolság' választékain keresztül is egyezőleg szépeknek ismeri; az eltérő ítéleteknek, 's az izlés' különbségének pedig mindenkor könnyen feltalálható természetes okai vagynak, a' szépség' szabályai lelkünkben akar elő-, akar utólagosan (a priori vel a posteriori) vagy akar lelkeinkbe adott,

és belé nőtt törvények szerint, akar tapasztalás után, mellynek elhatározása a' bölcsek' gondja legyen, szintén olly elhatározottak, mint az okosságé, és erkölcsiségé. Jelen értekezésemnek czélja lévén, különösen az architecturai szép ízlés' főbb szabályait röviden illetve összefoglalni; hogy azoknak fejtegetésében, természeti renddel, az általánosabb szemléletekről a' különösebbekre mehessünk, legelőbb azon utat, és irányzatot adom elő, mellyet a' szép művészet' ezen neme magának megállapított, 's mellyen századok óta a' tökélyülés felé mindig elébbre halad.

Az architecturának historiája bizonyítja egyfelől azt, hogy valamig az építményhez oszlopok nem alkalmaztattak, mind addig az építésmód igen egyszerű lévén, az oszlopok nélkül épített műveknek a' szép ízlés' tekintetéből sem nem lehetett, sem nem volt különös érdekek; más felől azt, hogy az oszlopokkal az építő mesterek mindenkor bizonyos összeegyezésbe szerkeztették műveiket, mire őket legelőször kétség kívül nem a' még fel nem talált szabályok, hanem egyedül maga a' harmoniát kívánó és sejtő lélek' ösztönei vezették: 's így lett, hogy minekutána az oszloprendek megállapítottak, csak azontul vett magának az architecturai ízlés is állandó czélt és irányzatot. Annak előtte nem lévén az építményeknek több részei a' falaknál, tetőnél, és bejáró, 's világosságot beeresztő nyílásoknál, ezen kevés különböző részekhez képest az építésmódnak is csak igen együgyűnek kellett lenni, 's minden szépségnek legelőbb ezen részeknek a' legegyszerűbb symmetria szerint elrendelésében, 's a' könnyebben felvehető idomzatokban határoztatni. Ezek illyenek lehettek: Az állati testekben a' száj közepűt, a' szemek kétfelől vagynak helyheztetve, az ollyan építmény is tehát, mellynél az ajtó közepűt, az ablakok pedig kétfelől a' két oldalra tettek, tetszetősnek, és természetesnek látszott, 's minden bizonynyal a' hasonló elrendelés hamar követőkre talált; a' fal úgy áll legerősebben, ha a' látlag

(horizon) lapjára egyenes, vagy merő szeglet alatt építetik fel; ennek követésére az oldalfalakat is egymáshoz merő szegletekkel kötötték együvé; legkönnyebben felvehető arányosság lévén az egyenlőség, tetszett a' négyszeg forma, 's későbbben a' legkönnyebben felvehető arányságok, a' legszembetűnőbb symmetria, hogy mind két részről egymásnak egyenlő tagok, és részek feleljenek meg, stb.

Azonban nem kellett mindenütt egész falakat építeni, hanem részint a' bejárásra, és világosság' beeresztésére az épületen üregek hagyattak, részint, és talán még előbb, mint sem falak közé zárt rendes lakhelyek építettek volna, egyedül tetők épültek, melylyeket kevesebb munkával is el lehetett készíteni, még is legalább a' zápor, hó, vagy nap' melege ellen menedékül lehettek, az illetén tetőknek támaszok kellettnek, mellyeken keresztül gerendák vonatván, a' befedés azokra rakatott, 's itt van az oszlopoknak első eredete, mellyek hova tovább a' célirányosság, szép arányságok, és az egész építménnyel összeegyezés szerint csinósítottak.

Ha már az építés' ezen két nemének feltalálására, mellyeknek egyikét téli, másikat nyári lakhelyek' készítésére lehetett alkalmaztatni, legelőbb maga a' természet vezérelte az embereket, szintén olly természetes vala az is, hogy az építés' kétféle neme egymással egyesítessék, 's a' téli lakhely elébe nyári árnyéktartó színek, vagy ereszek tétettek, 's a' mind inkább fejledező szépizlés ismét öszvehangzást keresett az oszlopokon álló részek, az egész lakhely, és magok az oszlopok, 's azok részei között, vagy ha valamelly építmény, ha csak csupán történetből is a' jó izlés' szabályai szerint rendeltetett, abban az emberi lélek gyöngyörűségét 's megelégedését találta, 's azon szabályok kikerestetvén, ugyan azok szerint ismét mások készültek. De az architecturának kifejlését nem céloim ezen legelső kezdettől fogva lépcsőnként kisérni, elég lett legyen legrövidebb úton ezen pontra érkeznünk,

mellyből az épületeknek az oszlopokkal egybekötését, és öszveegyeztetését tekinthetjük. Ennek következésében pedig által kell ugorunk azon nagy időszakot, melly az építés' kezdetétől egész a' tudományok- és szép mesterségeknek a' közép századokban történt hanyatlásáig lefolyt, 's az architecturái szépizlésnek időnkben megállapított irányzatát, 's szabályait akarván előadni, elég leszen a' tudományok' 's művészetek' ujjá születése' évszakán kezdeni, a' régi próbatételeket 's tapogatókat csak itt ott hozván elő felvilágosításul, 's könnyebb érthetőség' kedvéért. Legelőbb is az oszloprendeket vegyük különösebb figyelemre, 's azok' proportióit, és a' bennök uralkodó symmetriát, eurythmiát, és harmoniát vizsgáljuk, melly műszavakatszükség leszen kiváltképen az architecturában bevett értelmökhöz képest előlegesen meghatározni.

Proportio (arányosság). Teszi a' képző szép művészségekben két különböző nagyságoknak a' kellemetes szemebetűnés' tekintetéből megállapított rávitelét (*relatio*) p. o. Ha a' férfi testben szép arányságnak tartatik midőn a' lábő' hossza az egész test' magasságának heted részét teszi, az ezen arányosságtól tetemesen eltávozó lábő't, melly például az egész test' magasságának ötöd, vagy negyed részét tenné, proportiótlannak mondanók, noha ekkor is a' test' magassága és a' lábő' hossza között tökéletes rávitel (5höz vagy 4hez) uralkodnék. A' szép mesterségekben és így az architecturában is mindenkor okát kell tudnunk adni hogy ez vagy amaz rávitel miért állapítatott épen annyinak, mivel annak megállapítását csak elegendő okok tehetik lehetővé; ezenkívül a' ráviteleket, hogy belőlök kellemetes arányosság származzék, szükségképen meg kell állapítanunk, mert különben a' sokféle önkénytes mértékeken eltévedne a' szem, 's azoknak összehasonlításában 's könnyü felvételében, melly a' bennök gyönyörködhetés' fő feltétele, megzavartatnék.

Symmetria (öszmérség), Vitruvius így határozza meg: *Symmetriæ est ex ipsius operis membris conve-*

niens consensus, ex partibusque separatis, ad universae figurae speciem ratae partis responsus. L. I. Cap. II. és másutt: *ea pariter a proportione* L. III. Cap. I. Ezek szerint Vitruvius a' symmetria' alapjának a' proportiókat teszi, 's a' symmetriát abban állítja helyezve lenni, ha a' külön szakaszoknak, és az épület' minden részeinek egyenként olyan mértékek adatnak, mellyeknek összetételéből valami szép egész áll elő.'

Eurythmia (szép öszveillés). Erről ismét Vitruvius a' felhozott helyen: *Eurythmia est venusta species comodusque in compositionibus membrorum aspectus. Haec efficitur cum membra operis convenientia sunt, altitudinis ad latitudinem, latitudinis ad longitudinem, et ad summam omnia respondeant suae symmetriae.*

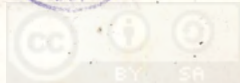
Vitruvius' értelmfe szerint tehát a' symmetria a' proportiókból, az eurythmia pedig ismét a' symmetriából származik, midőn a' symmetriába hozott részek, egymáshoz képest helyesen 's könnyen felvehető öszveilléssel vannak elrendelve. 'S ezen értelem a' szó eredetével is megegyez. Ugyan is a' symmetria' (öszmérés) értelme, valami közös mértéknek jelenlétére igazít, mellyel a' részek összemérettek 's arányosságba vagy is megállapított rávitelbe hozattak; eurythmia pedig öszveillést jelent, mellyet azonban különbféle tekintetek által lehet meghatározni. Például vegyük fel az oszloprendeket mellyeknek részletesebb szépségeire akarunk általmenni. Ezekben Vignola' elrendelése szerint az oszlopszék az oszlopszálának $\frac{1}{3}$ ad részét, a' gerendázat pedig ugyan annak $\frac{1}{4}$ ed részét tevé, a' külön részek között öszmérés, symmetria van, mivel a' két nevezett részek, ugyan azon mérték által t. i. az oszlopszál' részei által megállapított rávitelben adatnak; ellenben hogy a' nagyobb t. i. $\frac{1}{3}$ ad rész alólról oszlopszéknek, a' kisebb pedig $\frac{1}{4}$ rész felülről (természetes lévén hogy az alap erősebb legyen a' reá tett tehernél) gerendázatnak tétetett, az eurythmia kívánta. Hasonlóképen az eurythmia kívánja akár a' fel-

vett proportióknak, akár a' tagok' felvett számának többszöri előhozását 's azoknak a' könnyű általlátás, alkalmas haszonvétel, kényelem 's más egyéb tekintetből megválasztott elrendelését. A' Vitruvius' felhozott helyeinek illetően értelme tehát, úgy látszik, eléggé megkülönbözteti a' symmetriát az eurythmiától 's mind kettőt a' proportióktól, és ötlet egyersmind Perrault' vádja alól: mintha a' felhozott három műszavakkal vegyesen 's választás nélkül élt volna, felmenti. Egyébiránt szükség megjegyeznünk, hogy különösből a' symmetriát a' köz vele élés egészen más értelemben veszi, t. i. az alatt nem egyebet ért, mint egy közép tárgytól két egyforma szakaszoknak vagy tagoknak mind két oldalról egyenlő távol állásokat, noha sem ezen feltételnek betöltése, az igazi symmetriára mellynek valódi alapját mindig a' jól választott proportiók teszik, nem elégséges, sem annak elmellőzése ugyan azt egészen el nem rontja, mint legközelebb az oszlopok' három nevezett részeinél láttuk, hol a' széknek és gerendázatnak más mértékek szabattak, azonkívül azon két részek egymáshoz formájokra nézve sem hasonlatosak, még is symmetria szerint vagynak elrendelve.

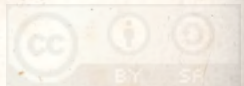
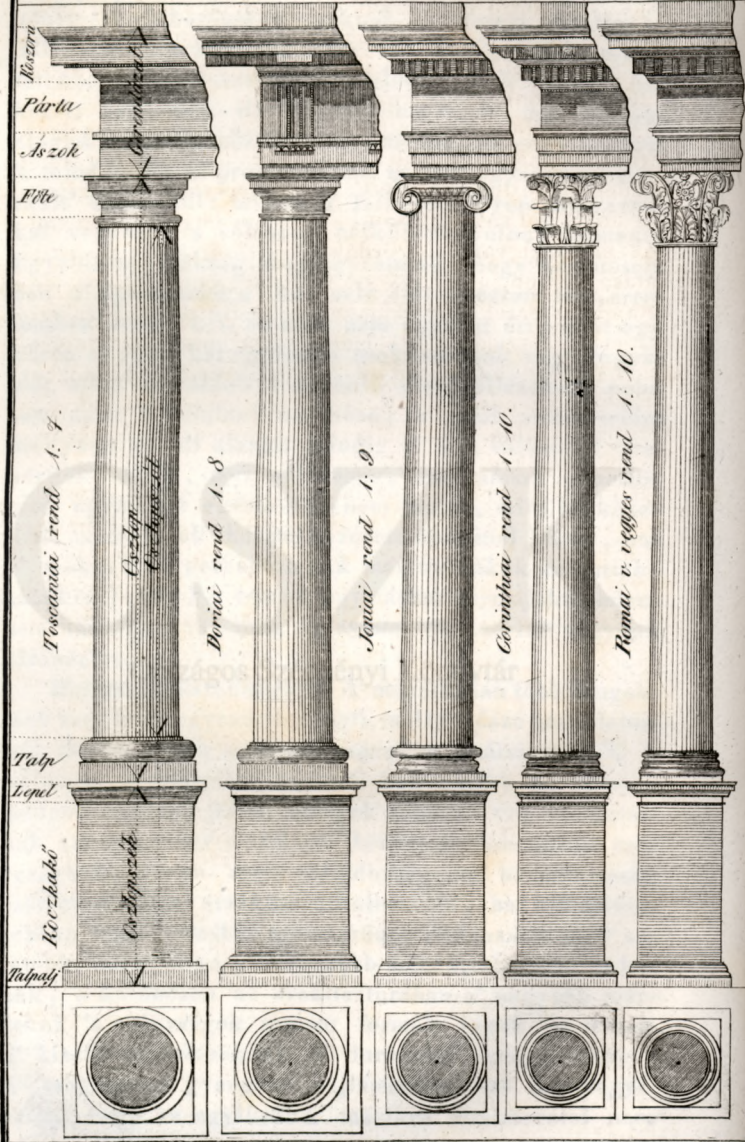
Harmonia (összehangzás). A' muzsikában több hangoknak szép öszveegyvezését jelenti, melly műszó hasonlatosság szerint egyéb szép mesterségekbe is átvitetett. T. i. valamint a' muzsikai harmoniában alsóbb és felsőbb hangok vagynak jelen, mellyek azonban úgy választatnak együvé, hogy a' fülnek kedves összehangzást szerzenek, ugyan ezen tulajdonságokat hasonlatosság szerint a' látás' érzékére alkalmazván, ha különféle jobban vagy kevesbbé szembetűnő, világosabb vagy sötétebb, durvább vagy kényesebb színek, tárgyak, és képek, 's különösen az architecturában a' nagyobb mértékek 's arányságok szerint formált tagok és részek a' kisebb mértékűekkel, a' durvábbak kényesekkel, a' szegletesek gyengébb hajlásuakkal stb úgy vegyítetnek hogy az egyikről a' másokra általmenetel nem

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

AZ ÖT REND VIGNOLA SZERINT.

csak szemsértő és botránkoztató ne legyen, sőt azoknak összetételében a' szem néminemű megnyugvást és gyönyörködtető kielégítést találjon: az illetén összetétel harmoniának nevezetik.

Az oszlopok fennálló gyámolok lévén, mellyek terhet hordanak, a' művészet azokra is legelőbb életet kezdett lehelleni. Annak alkotó részeit az érzékellen anyagból rakta ugyan együvé, de hogy a' kész műnek, művészi, varázsló, érdekes, érzékenységet gerjesztő hatása legyen, annak fő arányságait, symmetriáját, eurythmiáját érzékeny valónak, még pedig mind azért, mivel emberi szemnek az emberi test' alkotása legtestzőbb, mind azért, mivel egyedül ember hordozhat terheket egyenesen felálló testtel, az emberi testnek követésére szabta. Az emberi test, eurythmiája szerint három részekre osztotta az oszlopot, főtére (Capital) melly az emberi főnek, oszlopszálra (Säulenschaft) melly a' testnek, és a' talpra (Säulenfuss) melly a' lábfejnek felel meg. A' főtére gerendázatot rakott, 's megtartván az eurythmiát, azt ismét három részekből tette össze, alsó, és felső gerendából (Unterbalken, Borten) vagy pártából, mellyek a' tető' öszveállítására megkívántató két keresztbe tett gerendákat képezik, és ormozat, vagy koszorúból (Kranz, Karniess) mivel a' tetőnek, hogy a' falat, vagy oszlopot a' rá csepegő nedvtől óalmazza, kilebb kellett nyúlni. Ugyan az oszlop alá tette az oszlopszéket, vagy láblatot, 's így az oszlopszék, az oszlopszál, és gerendázat által ismét eurythmia állott elő, mellyet tovább követvén, a' láblatot újon három részekre, t. i. lepelre, vagy fedőre (Deckel), törzsökre (Würfel) és talpaljra (Fuss des Säulenchuhls) osztotta, melly részek között folyvást három külön részekből összeszerkeztetett symmetria, és eurythmia uralkodik. Ezenkívül az arányságokat volt szükség megállapítani.

Ritkán mehet az ember akár elméje' 's tudománya' szövétnekénél ujabb igazságok' fölfedezésére, akár izlése' ösztönénél fogva ujabb szép formák' feltalálá-

sára, szigorú következtetések után egyenes úton; mind ismeretének, mind gyönyörűségének főbb tárgyai többnyire fáradságos próbálgatásoknak, 's keresgetésnek szoktak lenni gyümölcsei. Nem csuda, ha az architecturában is eleintén számtalan összetételek, elrendelések, ékesítések származtak, 's csak ezredekgig tartó próbálgatások után lehetett a' különféle formákat egymással összehasonlítani, közülök a' legtetszetősbekeket kiválogatni, azon tetszetőségnek végezetre okait felkeresni, 's így a' szépművészet' ezen ágának is irányát kitűzni, 's a' célra vezető utat kijegyezni. A' tudományok' föléledése után tehát felkeresték az építő mesterek az építés' minden nyomait, különösen az oszlopokra fordítván figyelmöket, mellyeknek, mint már mondatott, az építés' rendszerével összefüggésben kellett lenni, és valóban úgy is találtatott; — összerakták az együvé illő 's kellemetes egésznek tevő tagokat, 's így származtak a' rendezetek (Ordnungen).

Legelőbb úgy találták, hogy az oszlopszálaknak a' magok' vastagságához képest különböző arányságaik voltak, de ezek közül azok, mellyeknek magassága kevesebb volt, mint a' vastagság, hétszer véve, durvának látszottak, és semmi kedveltető formát nem mutattak, m. o. azt határozták, hogy az oszlop' vastagsága ne legyen több a' magasság' heted részinél, okát ezen arányságnak abban találták, mivel az emberi testalkatban a' láb' a' magosságnak mintegy heted részét teszi. Kényesebb idomzatokra menvén, utolsónak határozták, midőn az oszlop' magossága tizszer nagyobb a' vastagságnál, azon túl úgy látszott, hogy az oszlopok gyengeséget mutattak, mintha a' rájuk tett terek' hordozásának meg nem felelhetnének, 's általában ezen határt a' mostani architectura által nem hágtá. Már ezen megállított két véghatár közé az oszloptalpaknak egész számokban előadható arányságaival, még ezeket lehete tenni: 1: 8, és 1: 9hez; melly négy arányságok a' négy rendezeteket különböztetik egymástól. T. i. a' szem csak olyan arányosságokban győ-

nyörködik, mellyeket könnyen felvehet; a' könnyen felvehetés pedig vagy onnét származik, ha az kis számok által meghatároztható, vagy ha nagyobbakkal határozatik meg, annak okát a' természetben feltalálja. Már a' tíz számláló rendszerünknek utolsó száma lévén, hogy annál fogva a' tizesek szerint számításához minden egyebek felett hozzá vagyunk szoktatva, úgy látszik, hogy ha tíz valami mértéket egymás után tettünk, a' tizenegyediknek más osztályba kell tartozni, 's így már az 1: 11-hez idomzatot, mint megszokott számításunkkal ellenkezőt, félre kellett tenni. Nem maradhattak meg tehát az oszlopszálak a' maga vastagságához egész számokban kitétethető több arányossági mint ezen négy: 1: 7hez, 1: 8hoz, 1: 9hez 1: 10hez, a' törött számokkal kitétethetők pedig félre vettek.

Fő része lévén az oszlopszál a' rendezetnek, hogy az oszlopszék és a' gerendázat között symmetria (öszmérés) legyen, mindkettőnek mértékeit az oszlopszálhoz kelle hasonlítani, 's egyfelől természetes lévén, hogy az alsó rész, melly az oszlopot tartja, nagyobb és erősebb legyen a' gerendázatnál, melly az oszlopra rakatik; másfelől a' könnyen felvehető arányság' szabálya azt hozván magával, hogy a' kettő közötti rávitel kis számokkal legyen meghatározható: ezen feltételeknek teljesen megfelel azon arányság, midőn az oszlopszék az oszlopszálak $\frac{1}{3}$ ad, a' gerendázat $\frac{1}{4}$ ed részit teszi, melly mértékek egyszersmind minden rendezetknél, minthogy a' tőlök eltávozást semmi helyes ok nem ajánlhatja, ugyan ezen rávitelben elfogadtattak.

Igy lehetne az oszlopok' több részein is a' proportiókat, symmetriát, és eurythmiát vizsgálva, és a' megállapított mértékeknek okait keresve végig menni, de mivel az eddig mondottak bevezetésűl elégnek látszanak, egészen kielégítő felvilágosítást pedig csak az architectura' szorgalmas tanulása, és a' kész művek' elrendeléseinek egybevetése adhat, többek' felhordását szükségtelennek itélvén, még ugyan csak röviden nézzük meg az oszloprendeket harmoniai tekintetből,

A' rendezeteknek fő része az oszlopszál, melly magát magasságával úgy is eléggé kitüntetvén, különös ékesítést nem kíván. Az oszlopszálnak ismét fő-része a' főte. Már ez mint legérdekesebb rész, nem csak a' többi tagok felett különösebb szépséggel, és ékesítésekkel mutatkozik, hanem egyszersmind ez tétetett az arányságokon kívül, a' rendezetek' másik fő ismerető jeléül. A' gerendázatnak, mint legmagosabb helyezeten álló résznek sokkal gazdagabb szerkezete van az oszlop' székénél, sőt ezen külön részeknek is felsőbb részei mindég összetettebbek az alsóbbaknál, mellyek mind a' harmoniának kívánatai, hogy az érdekesebb részek egyebek felett kitűnök legyenek, ezen kívül pedig ugyan a' harmoniát illető tekintetből a' szegletes tagok gömbölyegekkel vegyítettek, 's kellemesítettek, a' nagyon kiálló részek pedig csak több apró tagoknak lépcsőnkénti kinyulásával eresztettek ki a' megkívántató teljes mértékig, hogy az egész összetételben semmi szemsértő és botránkoztató összeillesztés ne találtassék.

Mind ezeken kívül az igazán szépnek nem csak szemet kell gyönyörködtetni, hanem egyszersmind a' képzeletet gerjeszteni, és az értelmet kielégíteni. Erre nézve a' rendezeteknek ábrázoló (symbolicus) jelentései vannak, mellyeknek megértésére mindenek felett szükség röviden a' rendezetek' eredetén, 's megállapításán által tekinteni.

Dorus, az achivusok' királya, volt első, ki az oszlopoknak bizonyos részeket, és arányságokat szabott, de a' mellyek a' mai elrendeléstől felette különböznek. Valóban a' Junó' tiszteletére épült templomban ezen első oszloprendnél a' derék' vastagsága a' magossághoz 1:4 volt, melly későbben 1:5, 1:6, 1:7-ig felment, de a' mai 1:8 proportiót csak jóval a' joniai rend' feltalálása után érte el.

A' *joniuiaiak*, a' Diana' ephesusi temploma' alkotásánál kényesebb proportióról kezdvén gondolkodni, oszlopjaik' derekával ékes asszonyi termetet akartak

jelenteni, mellynek arányságául 1:9 állapították. Oszlopfejeik' vagy a' főte' (capital) ékesítésére az asszonyok' hajfürteit követvén, joniai fodrokat (voluta ionica) választottak; az oszlopok' derekait a' hosszú ruhák' ránczai' példájára kiváluzták, az oszloplábakat is úgy formálván, hogy azok a' felső hosszú ruhák' szegélyeihez, és himvarrásaihoz hasonlítsanak: *joniai rend.*

Corinthusban, mint az előadás tartja, egy fiatal szűz halván meg, dajkája halotti ajándéku' sirdombjához egy kosárkába holmi apróságokat rakott, és a' kosarat befedte. A' kosár alatt történetből medvetalp' gyökere volt, melly tavasszal kihajtván a' kosarat leveleivel körülölelte, és a' hol a' fedelék miatt egyenes növésében feltartatott, alá konyúlt. — Callimachus görög képfaragó ezen kép szerint formálta a' corinthiai oszlopfőt, mellyet darab ideig a' joniai oszlopperékra alkalmaztattak, míg nem későbbben, részint mivel ezen oszlopfő a' joniai oszlop' derekát jóval megrövidítette, részint, hogy egy kényesebb aránysággal a' növésben lévő leányi testalkotás fejeztessékki, ezen oszloprend' aránysága 1:10re állapítatott: *corinthiai rend.*

Minekutána mind a' joniai, mind a' corinthiai rend feltaláltatott, és a' dóriai a' maga eredeti egyszerűségétől felette messze távozott: az olasz építő mesterek a' 4dik toscanai rendet találták, a' férfini durvább testalkotás' kifejezésére, és ennek 1:7 arányságot, 's a' legeggyűzőbb összeszerkeztetést tulajdonították: *toscanai rend.* —

Ezen rövid előadásból is tehát legelőbb az tünik szembe, hogy a' joniai és corinthiai rendezetok asszonyi ékességekkel csinosultak, 's különösen a' corinthiai rendnek legkényesebb aránysága lévén, minden ékesítésbeli gazdagságot erre kellett halmozni. Az oszloprendek' eredetével egyezőleg tehát, Scamozzi után, a' két utolsó rend asszonyi rendnek neveztetik, mellyek közül a' joniai asszonyi szelidséget, lágyságot, kényelmet, a' corinthiai pedig a' szűzleányi gazdagon fejlődő szépséget, kellemeket, 's a' pompának,

bővségnek, gazdagságnak legfelsőbb lépcsőjét példázza. A két rendnek ellenébe a toscanai és doriai rend viszont férfi rendnek tartatván, jelentése a férfi erő, és vitézségnek szépséggel, még pedig az elsőben kisebb, a másodikban nagyobb szépséggel párosított képzetében határoztatik. Némellyek a három görög rendet eredetinek vévén fel, a doriainak szépséget, a joniainak kellemeket, a corinthiainak pompát tulajdonítanak; de mivel a doriai renden alól még egy van, t. i. a toscanai, mellytől sem a szépséget; sem arányságára, és ábrázolati jelentésére nézve a többiektől-különböztetést nem lehet megtagadni, ambár ezen utolsó későbbben találtatott fel, mindazonáltal a szép művészetekben, és azoknak hatásaikban nem lévén szükség, sőt épen félszűzség lévén a feltalálás idejére ügyelni, sokkal természetesebbnek, és egyszersmind ábrázolati tekintetben érdekesebbnek is látszik Scamozzi szerint az elébb előadott férfi és asszonyi szépségeknek előadására vitt jelentés; annál inkább, mivel mint már többször mondatott, embernek emberi formák, arányságok kellenek, és azoknak példázatai mindenkor leggyönyörködtetőbbek, és kielégítőbbek fognak maradni. Már hát a felvett jelentéshez következetességben maradván, a többi ábrázolásoknak, 's mind az oszlopok, mind az akarmeltyik felvett rendben előállított építmények szintugy egyes tagjainak, 's ékesítéseinek, mint összerakásának 's elrendelésének megfelelőeknek kell lenni. Így:

A toscanai rendben épített művek legegyszerűbbek, csak nem minden ékesítéseik nélkül valók, vagy még ékesítéseik p. o. a falaknak négyszeg kövek' formájára készült táblázatai is egyedül arra szolgálnak, hogy minél nagyobb erősséget 's tartósságot mutassanak. Szerkeztetésök a szépség' szabályaival megállható legnagyobb izmosságot kíván; falai minden rendekénél alacsonabbak, az ablakok közei legszélesebbek, a nyílások legkisebb négyszegtért elfoglalók, semmi hozzá nem tartozó idegen rész, melly vagy könnyűsé-

get, kényelmet, vagy pompát mutatna, semmi kényes gyenge arányság a' harmoniának, és ábrázoló jelentésnek ellenére belé nem jöhet. A'

Doriai rend, hasonlóképen férfi rend, 's a' férfiúi erő' nagyobb tökélyének példázata. A' csupa állati erőhöz okosság', bátorság', ügyesség' járulta hozza elő a' vitézséget, annál fogva a' férfiúi szépség' legnagyobb tökélyének példázatára vitézi rendnek mondták. Már ennek felékesítésére is elég tágas mező nyílik. A' vitézek' szokásainak ábrázolata, a' fegyverek, zászlók', tábori szertartások', 's ékesítések' képezetei mindnyájan ezen rendezet' ékesítései közé tartoznak. Így a' vitézek' tettei' hirdetésére a' lantot képező három szegszalak a' doriai rend' fő megismertető jelei; a' közürök (metopen) áldozott barmok' fejeivel ékesítései, a' eseppekkel együtt, mellyek vagy a' vitézek, vagy az áldozatok' kiontott vérenek, vagy a' csepegő áldozatok' (libatio) lehulló cseppjeit sejdítetik, a' doriai rendhez igen illő ékesítések. Magokon az épületeken, vitézek' szobrai, emlékei, győzelemjelek stb állhatnak. A' fő elrendelés, és a' nyílások' arányságát ezen két rendben, a' mennyiben mind kettő férfi rend, és az utolsó, az elsőbbitől leginkább gazdagabban ékesített szerkezettel különbözik, egyenlőnek lehet venni, hogy mindkettőben az uralkodó arányság 1:2höz legyen, kivéven azon esetet, midőn a' toscanai rendnél, vagy a' rendezet elnyomatik, vagy kitetsző nagy erősség' jelentése kívántatik, midőn a' toscanai rend' uralkodó arányságát 2:3hözig lehet alászállítani. A' részek' összeköttetésében kerülni kell a' kényes hajlásokat, mellyek helyett inkább merő szegletek alatt összeütöző egybekapcsolásokat kell használni.

Asszonyi rendek a' joniai és corinthiai.

A' *joniai* rend' fő megismertető jele az asszonyi hajfürtöket képező joniai fodrok (voluta ionica). Ezen rendnek ékesítései mindnyájan az asszonyi ruházattól 's ékességektől vétettek. Ezen okból az oszloptalp homorú és domború tagokból tétetik össze, az

asszonyi hosszú ruha' alsó szegélye' hasonlatára, a' főte' fürtei között, mint homlokékesség, gyöngyforma tojásdad tagok kerítik körül az oszlop' tetejét, 's ezek közé nyilacsákák (Amor' nyilai) rakatnak; az összeszerkeztetés minden külön részeknél gazdagabb, mint a' doriai; az arányságok benne kényesebbek, 's általában a' nemi különség rajta mindenütt szembetünőleg kitetszik.

A' *corinthiai* legpompásabb, és gazdagabb, a' mindig fejledező, előre menő jobblét', teljesedő remények', bővülködés' és gazdaságnak ábrázolata egész a' pazarlásig. Fő ismertető jele a' főtén három sorral kihajtó medvetalp, vagy más levelek, mellyek az anyaföld' kebeléből buján sarjadó termékenységnek eleven példázata. Rajta semmi szépség, és ékesítés nem felesleges, csak a' kényes arányságokkal, és leányi gyengédséggel ne ellenkezzék. Virágok, koszorúk, gyöngyök, drágaságok, 's minden, a' mi az előbbeni joniai rendben felesleges és helytelen lett volna, ezen rendezetnél díszesen alkalmaztathatik. Ugyan azért ezen rendezetet leghelyesebben csak fejedelmi paloták-nál, vagy fő uraságok' lakhelyeinek, különösen pompára készült részeinél lehet alkalmazni.

E' két utolsó asszonyi rendben mindenütt ki kell tünni az asszonyi gyengédségnek, és kellemetességnek. Minekokáért ezekben kisebb részekről, vagy idomzatokról a' nagyobbakra egyszeri általugrást szorgalmasan el kell távoztatni, a' részek, a' mennyire lehet, gyenge hajlások, és görbe lineák szerint köttessenek öszve. Epen ellenkezőképen, mint a' két elsőbb t. i. a' toscanai és doriai férfi rendekben, az ablakközök keskenyebbekre, az ablakok szélességökhöz képest magosabbaknak tétessenek.

Mind eddig nem szólottunk az 5dik vegyes, vagy romai rendezetről.

A' *romai*, vagy *vegyes* rend, ámbár sok helyeken alkalmazása vagyon, a' legnagyobb építő mesterek' ítélete szerint az ordók közé tulajdonképen nem

számíthatatik. Nem is egyéb, mint a' joniai és corinthiai rendeknek, épen nem szerencsés, sem nem jó ízléssel vegyítése. Kinek ne tűnnék szembe legelső tekintettel is a' karcsú corinthiai oszlopderékon a' nehezebb, komolyabb, joniai szabású oszlopfő? a' többi tagok' vegyítése' módja is, melly majd a' corinthiai pompával vetekedik, majd a' joniai szelídségre alá száll, nem teszi azon kielégítő, meghaladhatatlan benyomást, a' melly különkülön mind egyiknek, mind másiknak tulajdona. Azonban a' rendnek ezen természetéből folyó tulajdonsága tette azt mind azon helyeken alkalmazhatóvá, a' hol bizonyos charactert jelenteni nem akarunk, szabad kénynt engedvén az építő, részint a' maga' ízlése' és képzete' teremtő tehetségének, részint a' bizonyos character' eltalálását, vagy találgatását a' nézők' értelmire bízván. Így, azon titkok' ábrázolásánál, mellyeket a' vallás' szentsége fátyollal borít, a' szent háromság' oszlopainál, az oltárablai festésnél stb helyes alkalmazása lehet.

A' rendezetekben tehát, mint az eddig valókból látni lehetett, az építési szép ízlésnek minden szabályai, az arányságok, szép öszveállítás, öszmérség, és öszhangzás, mellyek a' szemet gyönyörködtetik, természeti egyszerű törvények; ezen kívül az értelmi kielégítés, a' példázó, vagy ábrázoló jelentések szerint, összevéve egybefoglaltatik, ezek mintegy kivonatai az építményekben helyt található szép rendnek, mellyet ugyan azon szabályok szerint lehet és kell az egész tető építményekre általvinni: m. o. annak, ki magát ezen művészetre adja, főképen első igyekezetét az oszloprendek' szépségeinek felkeresésében, érezésében és eltulajdonításában kell gyakorolni, 's egyedül ezen úton érheti el ízlésének azon kifejlését, hogy mind a' készen álló művek' szépségeit illőleg tudja méltatni és megítélni, mind pedig a' művészet' ezen nemében valami tökéletest képes lehessen előállítani. Ha valami építés' tervéről van szó, minden körülményeket, helyeztetést, kilátást, a' felállítandó építmény' cél-

ját, sőt még a' birtokos' személyes viszonyait sem rekesztvén ki, azt kell elhatározni, hogy az építmény mi rendben, 's a' rendnek mindenütt, vagy helyenként elnyomásával, vagy mindenütt, avvagy helyenként kitüntetésével építtessék-e, mivel a' rend' elnyomása nagyobb egyszerűséget hoz magával, az egész alkotmánynak elrendelése pedig csak a' körülményekhez illő rendezet' jóválasztásával tehet legnagyobb behatást 's egészen kielégítő fogamatot. Ha a' rendezet elhatározott: annak arányságai szerint kell a' lehető legtökéletesebb symmetriát minden részekben előteremteni, az eurythmiát, úgy a' mint a' felvett rendezetnek külön választott részei több vagy kevesebb tagokból összeszerkeztetve vétettek fel, több vagy kevesebb tagok' eurythmiájára intézni, a' külső, belső ékesítéseket, a' rendezettel, és egymással öszhangzásba hozni, az ábrázoló értelmeket pedig zavartalanul minél világosabban előterjeszteni. Mind ezen feltételek' lehetőségig tökéletes betölthetésére pedig kifejtett izlés, a' rendetlenséget észrehevő, és attól iszonyodó, ellenben minden szépet, kellemetést, felfogni és maga tulajdonává tenni tudó érzékenység; termékeny képzelet a' sokféle lehető szerkezetek' előállítására, okos és szorgalmatos tanulás által szerzett ítélő tehetség azoknak megválasztásában, 's a' mindennapinál és közönségesnél felebb emelkedhetésre teremtő lángész kívántatik: melly tehetségeknek hiányosságát sem tapasztalás, sem kézi ügyesség, sem a' művészet' szabályainak hideg öszzetanulása ki nem pótolhatják, 's itt van, a' csupán kézmivest a' felsőbb lelkesedéssel ihletett művésztől általhágthatatlan közfállal elválasztó határ.

GYÖRY SÁNDOR,

földmérő, m. t. társasági r. tag.